

Vroulikheid by die Skeppergod? ‘n Liggaamskritiese ontleding van geselekteerde skeppingstekste in die Ou Testament¹

P P Venter & H Viviers

(Universiteit van Johannesburg)

Only the mountains have lived long enough to listen objectively

to the howl of the wolf².

ABSTRACT

The Creator God as feminine? A body-critical analysis of selected creation texts in the Old Testament

God constructs represent the ideal symbolic “body” of a community, a regulating ideology that moulds and refines the values and norms of that community. In this study it is shown that values wherein femininity is incorporated, specifically with regards to the construction of a god character, lead to a more just attitude towards Earth. Values that lead to the construction of a god character as exclusively male, or the metaphorization of a god as one-sidedly masculine, lead to an attitude of disregard and destructiveness towards Earth. The findings of a body critical analysis of four well known and authoritative Biblical cosmological texts in this regard confirmed that mutual incorporation of male as well as female values should constitute the god symbols of a society. A society that shares the conviction of eco-justice will deconstruct traditional polarizing gender categories and gender hierarchies and replace them with the notion of gender complementarity, and consequently establish a relationship of empathic absorption, mutual incorporation and reciprocal constitution between the subjects human and earth.

1 PROBLEEMSTELLING

Mense praat oor God met bewustelike of onbewustelike voorveronderstellings vanuit hulle eie ervarings, spesifiek hulle

1 Opsommingsartikel van navorsing onder bogenoemde titel onderneem vir die graad D Litt et Phil in Bybelkunde in die Fakulteit Geesteswetenskappe aan die Universiteit van Johannesburg onder leiding van prof H Viviers.

2 Aldo Leopold in *A Sand County Almanac and Sketches Here and There* (1949) soos aangehaal deur Ahlers (1990:433).

liggaamservaringe: “Human beings speak of God according to their own human images” (Gerstenberger 1996:vi). Dit is ook waar van die persepsie dat God manlik is. Die manlikheid van God het as’t ware natuurlik ontwikkel vanuit die dominansie van mans in die samelewingstrukture van ou Israel. Vroue moes binne hierdie patriargale samelewing hulle plek ken, en van ’n eie unieke subjektiwiteit was daar weinig sprake. Die man het haar “besit”. Die belangrikste literêre nalatenskap van Israel toon blyke hiervan. Daarom word die Bybel met reg vanuit feministiese kringe getipeer as ’n boek hoofsaaklik geskryf deur mans vir mans waar manlike belange voorrang geniet (Brenner 1997:3). Binne hierdie eensydige gender-ideologie is dit ’n ope vraag wat die status van die aarde en hiermee saam skeppingsbewaring geniet. Waar die aarde universeel as vroulik gemetaforiseer word lyk die behandeling daarvan analoog te wees aan die wyse waarop ’n vrou in die Bybel behandel sou word. Sy (aarde) is daar om mee gehandel te word, na die goeddunke van haar *ba‘al* (meester, besitter), selfs geplunder te word soos wanneer ’n stad of ’n land tydens die antieke oorloë binnegeval word. Hierdie hiërargiese digotomie tussen “man” en “vrou” is baie effektief deur die geskiedenis heen tot vandag toe gereïnskribeer.

Die Westerse gemeenskap, vir wie die tekste van die Ou Testament normatiewe waarde inhou, is vasgevang in ’n waardesisteem van ’n byna natuurlike diskriminasie teenoor vroue en ’n gepaardgaande ongebreidelde “reg” op die aarde. Aarde, natuur, word deurlopend as “vroulik” of “liggaamlik” gemetaforiseer vanuit oorgeërfde dualistiese denkskemas. Die dualisme tussen man en vrou hou byvoorbeeld direk verband met ander Westerse digotomieë waar gees bo liggaam geprioriseer word, rede bo materie, “hemel” bo aarde, en kultuur bo natuur (Viviers 2004:816). In hierdie dualisme het die eerste begrip telkens ’n “manlike” en die tweede ’n “vroulike” konnotasie. Die digotomie tussen man/god en vrou/natuur is diep ingebed in die etiese bewussyn, en daaruit vloei voort ’n ideologie en etos waarvolgens die aarde (en vrou) as blote objek behandel word. Die teologie se uitsluitlike omhelsing van sy manlike godskonstrukte herbevestig gedurigdeur hierdie toedrag van sake. In fundamentalistiese en ander kringe word aan die tekste van die Bybel ewige normatiewe waarde toegeken, dit word verhef tot universele kosmologie en teologie. Daarteen protesteer hedendaagse eko-teologie en feministiese teologie – in die woorde van Veronica Brady: “...far from being the word of life, the Bible brings a word of

death and has little or nothing positive to contribute to the struggle for earth and for the future of humanity” (Habel 2000:13). Voeg hierby ’n tradisie of erfenis wat onverbiddelik antroposentrië is (vgl. Berry 1996:2), dan lyk dit of daar werklik min hoop vir die aarde en haar welsyn in tradisionele teologiese geleedere en kerklike kringe is.

Die moontlikheid wat voorsien word is dat daar in die Bybel dimensies is wat ’n eko-billikheid vir die aarde behels wat vroeër misgekyk is, spesifiek die dimensie van ’n vroulikheid by God waarin Vrou Aarde bondgenootskap kan ervaar. Die doodgeswygde stemme en momente moet net ontdek word soos treffend deur veral feministiese Bybelgeleerdes gedoen word. Een hiervan is ook die vroulikheid van God met die klem op empatie, broosheid en weerloosheid, spontaneïteit, ’n leef-en-laat-leef etos jeens die aarde, in plaas van die wurggreep van strakke, patriargale beheer en ’n gevolgtrekkende doodleef-etos. Die blootlê van die vroulikheid van die Skeppergod hou groot potensiaal in vir eko-billikheid. Die effek van uitsluitlike manlike konstruksies van die Ou-Testamentiese Skeppergod en die invloed daarvan op die noodsaaklike ideologie van eko-sensitiwiteit en eko-billikheid moet opgeweeg word teen moontlike “vroulikheid” by Elohim/Jahwe wat vrugbaar ontgin kan word vir ’n moderne eko-etiese bewussyn.

Daarom is geselekteerde Ou-Testamentiese tekste wat kosmologiese trekke vertoon onder die loep geneem, en die godsstrukture daarin liggaamskrities ontleed. Die fokus val op God as karakter (Carroll 1997:38), as kulturele- en gemeenskapsstruktuur, die ideale reguleringsliggaam van antieke Israel, soos dit in die literêre nalatenskap neerslag vind. ’n Gemeenskap se wêreldbeeld hang ten nouste saam met daardie gemeenskap se godsstruktuur, en sodanige wêreldbeeld vorm die ontwikkelingskrag of die magsdinamika van ’n gemeenskap. Malul (2002:3) bestempel ’n wêreldbeeld as ’n totaliteit van kennis en geloof oor dit wat kognitief as die werklike wêreld beskou word. Die godsmetafoor, as ideale konsep, as ideale “mikrokosmos” van die “makrokosmos”, verteenwoordig, ten minste in die kosmologiese tekste van die Bybel, die hoogtepunt of “telos” van ’n wêreldbeeld. In die skeppingsteologie van die Ou Testament word spesifiek hierdie

godsmetafoor, die simbool van 'n god, as dinamika aangewend vir die konstrueer van so 'n wêreldbeeld of wêreldvisie³.

Vier Ou Testamentiese tekste is geselekteer as fokus vir liggaamskritiese ontleding: Genesis 1:1-2:4(a); Psalm 74; Spreuke 8:1-9:18 en Job 38:1-42:6. Hoewel die tekste gedeelde skeppingsmetafore vanuit die antieke nabye-Oosterse skeppingsmites vertoon (byvoorbeeld skeidings- en konflikmotiewe) (Simkins 1994:75) val die fokus in hierdie studie nie op wat “agter” die tekste lê nie, maar wat “voor” die tekste lê, naamlik die effek op die moderne lesers of ontvangers daarvan. Na aanleiding van Robbins (1996:1-2) se definisie van sosio-retoriese kritiek word gefokus op die sosiale en kulturele tekstuur van die tekste, op die ideologiese tekstuur, en op die sakrale tekstuur (Robbins 1996:4, 120-131). In besonder word vergelykings getref tussen die ideologiese struktuur van die vier skeppingstekste en die eko-ideologiese beginsels soos vervat in die *Earth Bible*-projek verteenwoordig deur Norman Habel en andere se publikasies “Readings from the Perspective of Earth” (2000). Hierdie beginsels is: intrinsieke waarde, onderlinge verbondenheid, stem (hoorbaarheid), doel, gemeenskaplike sorg, en weerstand.

Van die uiterste belang, en waarskynlik die belangrikste rede waarom die bevindinge van die *Earth Bible* soveel aandag in hierdie studie sal ontvang, en as stimulus daarvoor gedien het, is die metaforisering van Aarde daarin as vroulik. Hierdie vroulik gemetaforiseerde Aarde word as subjek beskou en nagespeur in die tekste van die Bybel. Die gender van die godsstruktuur word egter te dikwels probleemloos as vanselfsprekend dominant manlik aanvaar. Daarom die noodsaak van hierdie studie: in hoeverre kom die Aarde as vrou tot haar reg in haar verhouding met die manlike Skeppergod?

3 “The objective of any embodied interpretation is to establish the mechanisms by means of which the body becomes a locus of political power; a place upon which communities map its envalued hierarchies” (Vorster 2002a:2). As sodanig sal 'n liggaamskritiese blik op die godsstruktuur van Israel dus die Israelitiese God in terme van die hiërargisering van magsstrukture in spel bring, in besonder, in die lig van die fokus van hierdie studie, die kategorie van gender soos dit in die personifikasie van 'n skeppergod die liggame van Israel vorm en plooi.

2 METODOLOGIESE OORWEGINGS

Liggaamskritiek as analitiese metode beskou die liggaam as die oriëntasie-middelpunt waardeur ons met ons wêreld omgaan en so betekenis konstrueer. Dit vloei voort uit die vernaamste empiriese bevindinge van moderne kognitiewe wetenskap. Laasgenoemde behels onder andere die volgende: ons versteekte konseptuele meganismes, insluitend beeldskemas (“image schemata”), metafore en beliggaamde konseptuele strukture maak dit tot ’n groot mate vir ons moontlik om “’n leefwêreld te hê”. Ons kognitiewe onbewuste vervul ’n sentrale rol nie alleen in die konseptualisering daarvan nie, maar om die wêreld wat ons ervaar, te skep (Lakoff & Johnson 1999:509). Die bevinding kan soos volg opgesom word:

- Gees is altyd beliggaam
- Denke is meestal onbewustelik
- Abstrakte konsepte is grootliks metafories

Hierdie uitgangspunte behels ’n beliggaamde filosofie wat die tradisionele Cartesiaanse liggaam-gees dualisme ernstig uitdaag, en hiermee saam ook objektiwisme as filosofiese vertrekpunt, asof daar iets iewers bestaan onafhanklik van subjektiewe menslike konseptualisering. In plaas van een of ander gegewe universele objektiewe gees/idee wat alles bepaal is dit wetenskaplik eerder korrek om van begeesterde liggame te praat. Gees is ’n produk van die liggaam en nie andersom nie. Hiervolgens staan die liggaam dus voorop as belangrike epistemologiese bron. In die woorde van Leder (1990:1): “Human experience is incarnated”, die liggaam is nooit bloot ’n objek in die wêreld nie, maar die medium waardeur ons wêreld in aansyn geroep word (Leder 1990:5).

Die liggaam is nie slegs die alomteenwoordige realiteit wat ons kognitiewe vermoëns bepaal nie, maar die liggaam as sodanig verkry ook simboliese of retoriese waarde wanneer dit gekonstrueer word as sosiale “teks”⁴ of kulturele kode en aan die gemeenskap aangebied word. Dit is veral hierdie aspek van liggaamlikheid, naamlik die retorisiteit van die liggaam wat in hierdie studie aandag kry. “Liggaam” as teks van die gemeenskap verwys na die simboliese

4 ’n Teks kan enige konfigurasie van tekens en stimuli wees wat ’n aanspraak maak op ons sensoria om dit te absorbeer, en wat ons stimuleer om betekenis daaraan toe te ken, dit wil sê, om die boodskap daarin weggelê, te dekodeer (Malul 2002:42).

liggaam van 'n gemeenskap of die idees wat 'n bepaalde gemeenskap oor die liggaam daarop nahou. As kode bevestig en herbevestig die liggaam die kulturele identiteit van 'n gemeenskap. Die simboliserings van die liggaam via die sosialiteit daarvan word deel van 'n gemeenskap se ideologiese wêreld, stel die diepste oortuigings en waardes daarvan bloot, en verskaf so 'n tasbare toegang na die hart van 'n kultuur. Hierdie konstrakte of simboliserings van die liggaam word dikwels ingebed in 'n gemeenskap se letterkundige produkte, as deel van die gemeenskap se diskursiewe praktyke. Dit word gedra deur die gemeenskap se groot verhale of "meta-narratiewe", soos Isherwood (2000:9) aantoon, "to construct and equip their followers with the status, roles and actions of the different bodies within that specific culture". Die patriargale narratief van die Ou Testament is tipies van so 'n ononderhandelbare meesterverhaal. Die simboliese liggaam is voortdurend teenwoordig, veral in die vorm van die ideale of reguleringsliggaam.

Gemeenskappe inkarneer graag hulle oortuigings oor die ideale of reguleringsliggaam in hulle god/gode om dan nageleef te word. In navolging van Vorster (2002:11) kan die term "god" bestempel word as die hoogtepunt, die kulminasie van 'n kultuur se idees oor die hiërargiese beginsel. Die perfekte, hoogste ideale liggaam word gevind in die persona van die god (Viviers 2005:881). 'n Gemeenskap se god en sy/haar wêreld word gemodelleer op die menslike sosiale wêreld. Gode is die kulminasie van gesedimenteerde sosiale waardes, waaraan die liggaamsideologie ten grondslag lê. As geprojekteerde metaforiserings en denkkonstrakte, as "vergeestelike" liggaam, verteenwoordig die godsstruk die gemeenskap se hoogste of uiteindelijke waardes, maar ook sy uiterste bemagtigende (of ontmagtigende) hiërargiese hoogtepunt. Die konstruk God as ideaal-Israelitiese begeesterde liggaam verklap dus baie oor hierdie gemeenskap se diepste oortuigings oor, onder andere, omgewingsbewustheid wat die fokus van hierdie ondersoek is.

Maar liggame kom altyd in gender, en gender is merendeels gehiërargiseer. Daar word verwag, in die lig van studies soos die van Lerner (1986) en Du Toit (2005b) dat ook die Israelitiese reguleringsliggaam aan 'n bepaalde genderbepaaldheid onderworpe was omdat die liggaamsideologie van ou Israel gehiërargiseer was in terme van gender en seksualiteit, gebore uit die metaforiserings aangaande die liggaam wat in die kultuur bestaan het en die kultuur

gevorm het. Hoedanig sulke genderkonstrukte bepalend was vir die vorming van die godsstruk van die Israelitiese Skeppergod, en in watter mate die “gegenderde” Skeppergod die bepalende faktor was in die vorming van ‘n wêreldbeeld, sal ondersoek word in die analise van die geselekteerde tekste wat kosmologiese trekke vertoon, te wete Genesis 1, Psalm 74, Spreuke 8 en 9, en Job 38 tot 42. Is die Israelitiese Skeppergod ‘n strakke en uitsluitlike patriarg wat deur patriargale waardes gedryf word in sy verhouding met die natuur? Of vertoon die “man”-God dalk ook ‘n sagter sy, ‘n mate van vroulikheid, van leef-en-laait-leef? Is die konstruk van die bybelse God ruim en groot genoeg om Isherwood en Stuart (1998:33) se ideaal van sogenaamde “Body Theology” te akkommodeer?: “Body theology holds out the hope of healing the cruel rupture that patriarchal thinking has introduced into theology; it attempts to put the body, mind and emotions back together in order to see anew the glory and goodness of creation”. “Beweeg” die Israelitiese God enigsins op die gender-kontinuum?⁵

Dit is veral Leder (1990:159) wat vanuit ‘n nuwe fenomenologie van die liggaam skryf wat kan help om die Israelitiese Skeppergod te meet in terme van ‘n inklusiewe gender-komplementariteit eerder as ‘n uitsluitende gender-polariteit. Hy konstateer die beginsel van die universele onderlinge verbondenheid van alles met klem op drie begrippe wat dit vergestalt, naamlik empatiese deernis (“deur ‘n ander se wonde bloei”), wedersydse inkorporasie (“my eie liggaamlikheid verleng en verryk deur dié van ‘n ander – ‘n ander se blik, reuk, tassin, ens., van die werklikheid my eie te maak”) en diepe gemeenskap (“die ewolusionêre oer-band met die skepping”). Hoewel nie eksklusief nie slaag vroue dikwels beter daarin om hierdie begrippe te konkretiseer en word mans

5 Die konsep van gender as kontinuum word alreeds in 1948 geformuleer deur Kinsey, Pomeroy en Martin (1948:636-666). Voorts, in ‘n publikasie van die “Center for Gender Sanity” 2005, onder leiding van Janis Walworth en Michele Kammerer, skryf hulle: “Using the model presented here is something like using a spectrum of colors to view the world, instead of only black and white. It doesn’t fully account for all the complex shadings that exist, but it gives us a richer, more interesting picture. Why look at the world in black and white (marred by a few troublesome shades of gray) when there’s a whole rainbow out there?” Ook die kliniese werk van Eyler en andere, gepubliseer in die “International Journal for Transgenderism” maak gebruik van ‘n negepunt-genderkontinuum-skaal.

(stereotipies beskou, toegegee!) nie juis hiermee geassosieer nie. Hoe slaag die man-God van Israel in sy verhouding met vrou Aarde om met haar één te wees, haar as volwaardige mede-subjek te ag en beide mekaar in identiteitvorming radikaal te konstitueer (Viviers 2003:633 in navolging van L du Toit)?

Kortom: as daar dus spore van vroulikheid by die Skeppergod nagespeur word, gaan dit weliswaar in die eerste plek oor die dekonstruksie van die patriargale sisteem se siening van manlikheid as die hoogste waarde, maar ook oor die naspeur van spore van wedersydse inkorporasie (insluitend empatie en gemeenskap) van genderkonstrukte wat 'n kontinuum van geslagtelikheid verteenwoordig eerder as 'n hiërargie. Dit wil sê, kan die godskonstrukte van die vier geselekteerde tekste gelees word as verteenwoordigend van 'n dinamiese gender-interaksie met vrou Aarde? Is daar sprake van 'n gender-komplementariteit van manlike en vroulike waardes wat bepalend kan inwerk op die denke en (eko-) etos van die (lesers-) gemeenskap? Hoe “beweeg” of “stagneer” Jahwe op hierdie gender-kontinuum en watter gevolge hou dit in vir die aarde? Die opsommings van die ontledings van vier geselekteerde tekste wat nou verder volg werp lig op hierdie onderneming.

3 GENESIS 1:1-2:4a

In Genesis 1:1-2:4a is die godsmetafoor duidelik en pertinent manlik (vgl Venter 2006:69-117 vir detailanalise). Elohim is 'n rolmodel wat in sy manlikheid 'n amper perfekte afbeelding van die manlike intelligente en viriele priester is. Hy word gevind aan die bo-punt van 'n magspiramide, en die mens beklee in mimetiese formaat 'n tweede vlak van oorheersing oor alle kreature. Elohim is ten volle in beheer en geposisioneer bokant alle vroulikheid as 'n aktiewe produserende dinamisme. Die skeppingsproses is fallogosentries. Die manlike geslagsorgaan is op verbloemde wyse verantwoordelik vir alle lewe as skepping deur die woord (vgl Eilberg-Schwartz 1995b:179 vv.) Die kenmerke van manlike soewereiniteit is essensiële kenmerke van die skeppergod. Metafore van swangerskap, geboortegewing en deernisvolle versorging is afwesig. Die subjek van die skepping is manlik. Selfs die seën van Elohim verteenwoordig 'n penetrasie om die perpetuering van manlike oorheersing te verseker. Elohim se liggaam leef voort in die man wat na sy beeld geskape is. Die priesterlike obsessie met die patilineêre

stamboom word versimboliseer in die ruimhartige oes van saad en vrugte. Die rus van Elohim op die sewende dag word gekonstitueer deur die reinheidswette verbonde aan saadstorting. In die kultifisering van die die rusdag word 'n duidelike verband gelê met die Israelitiese verbond en die besnydenis as simbool daarvan.

Aarde word agtergelaat as 'n non-karakter, sonder enige subjektiwiteit, of die bietjie eie karakter of subjektiwiteit wat by aarde mag voorkom, word gekontroleer en beheer deur die man (die manlike godsstruk). Gevolglik is daar nie sprake van die toekenning van intrinsieke waarde, erkenning van 'n onderlinge verbondenheid, 'n stem vanuit die aarde, 'n dinamiese ontwerp wat iets anders as manlike oorheersing op die oog het, vennootskaplikheid en gemeenskaplike sorg, of 'n weerstand teen oorheersing vanuit aarde nie. Die eerste skeppingsverhaal se godsstruk is 'n retoriese magsmeganisme vir die bevestiging van manlike oorheersing, met die gevolg dat die waardes vanuit hierdie ideologie geen ruimte laat vir deernis, absorpsie of gemeenskap waarin aarde as medesubjek geïnkorporeer word nie. Die enigste moontlike "goeie nuus" in Genesis 1 is die aangeduide verwonderingsoomblik in vers 31, waar die gods karakter 'n afhanklikheid van 'n gestaltwaardering vertoon, en geabsorbeer word deur die subjek van die skeppingsgrootheid. Vir 'n oomblik vind wederkerige inkorporasie tussen skepping en die gods karakter plaas, en staan die manlikheid van God op die agtergrond. Estetika word in die gods karakter geïnkorporeer. Verwondering vervang beheer, kontrole en mag. Hierdie verwonderingsoomblik is egter uitsonderlik, en nie eie aan die god van Genesis 1 nie. Daardie god is 'n man. Wanneer 'n man egter estetiese waardering vertoon, afstand doen van oorheersing en geabsorbeer word in skoonheid en onderlinge verbondenheid, lei dit moontlik tot 'n billiker houding teenoor die aarde.

'n Eko-billike lees van Genesis 1 sal dus fokus op die uitsonderlike daarin vervat, naamlik dat die manlike God ook verstom kan staan voor die intrinsieke waarde van die skepping. As uitwysing van die noodsaak om gender-hiërargisering te laat vaar en te vervang met 'n godsstruk wat ook vroulikheid openbaar, kan die eerste skeppingsverhaal wel meehelp in die beeld van die verwonderde geabsorbeerde en waarderende God. By so 'n verwonderde God staan gender nie as strak eensydige polariteit en as magsmeganisme voorop nie, maar eerder as kontinuum waarin die

volheid van kognisie en waardering ruim akkommodasie vind en waarin manlikheid en vroulikheid mekaar konstitueer en verryk.

4 PSALM 74

In Psalm 74 is die godsmetafoor streng en gewelddadiglik manlik (vgl Venter 2006:118-142 vir detailanalise). In Israel was die koning ‘n man, en die man koning. So is die God van Psalm 74 die koning, ‘n man, en so word die kultus bepaal. Die natuur, aarde en haar komponente, is bloot die verhoog waarop die kultus kan uitspeel, en het geen intrinsieke waarde op sigself nie. Die enigste verbondenheid wat die moeite werd is, is die tussen die mense en hulle God. Hoorbare stemme behoort óf tot die klaaggemeenskap óf tot die barbare buite die kultiese gemeenskap. Die ontwerp van die kosmos staan in diens van die manlike God-koning. Vennootskaplikheid bestaan slegs binne die kultus. Weerstand kenmerk nie die subjek aarde nie, maar die bedreigde kultusgemeenskap. Waar daar sprake is van diversiteit in die kosmologie van verse 15 tot 17, staan sodanige diversiteit in diens van manlike oorheersing. Die waardes onderliggend aan die godsstruktuur in Psalm 74 is etnosentrië en androsentrië.

Ter illustrasie van die androsentriëse fokus van die gods karakter in Psalm 74 dien die gebruik van die regterhand van God as simbool van die verlossing en redding waarna verlang word. Die regterhand van God is in die antieke nabye Ooste verbind met seën en regering, met beskerming, en het met die tyd ‘n simbool geword van die hoogste god, ‘n konsep wat die Israeliete ook op hulle god toegepas het. Konings regeer oor onderdane met die hand, waarvan die mag-simboliek deur die verlenging van die hand, die septer of staf ondersteun is. Die hand is ook geassosieer met mag, geweld en oorheersing (Schroer & Staubli 2001:164). Die klaer in Psalm 74 beskuldig God daarvan dat die onaktiwiteit van die regterhand, die verberging daarvan, die oorsaak is vir die oorheersing en vernietiging deur die vyande. Wat merkwaardig is van die “hand” in Hebreeus is die verbintenis met die manlike geslagsorgaan: “The circumlocution ‘hand’ emphasizes the mighty and powerful aspect of the male organ” (Schroer & Staubli 2001:166). Die verbintenis tussen hand en phallus aan die een kant en mag aan die ander kant kom na vore in byvoorbeeld die gebruik om beide die organe van mans wat gevange geneem is, af te kap. Die beliggaamde betekenis van die beeld “regterhand” kan nie misgekyk

word nie, al is die gebruik van die beeld in hierdie geval duidelik metafories⁶. Die submissiewe, onderdanige, onaktiewe optrede van God, soos versimboliseer deur die wegsteek van die regterhand, is in die oë van die digter die oorsaak vir die krisis. Dit kan alleen vervang word met tipies manlike optrede, met kragdadige en potensieel prokreatiewe aksie, soos versimboliseer deur die opgehefde hand (en die daarmee geassosieerde erekte penis)⁷.

Uit hierdie en soortgelyke simboliserings van ‘n god as manlik by uitnemendheid is dit duidelik dat daar in Psalm 74 geen sprake van eko-billikheid is nie, en behoort hierdie teks beskou te word as ‘n kulturele artefak wat geen bydrae lewer tot ‘n ideologie wat aarde en haar komponente as intrinsiek waardevol beskou nie.

In terme van Viviers (2006:15) se konsep van ‘n god as sosiale magsmeganisme wat vanuit die proses van ewolusie tot stand gekom het, verteenwoordig die God van Psalm 74 waarskynlik ‘n redelik primitiewe godsstruk, want “dit bemagtig die binne-groep sodat elkeen sy/haar plek in die samelewing kan opneem, dit dissipliner ook die groep (dikwels genadeloos) om die bepaalde kultuur te gaan leef en ostraseer en verdoem die buitelanders”.

5 SPREUKE 8:1-9:18

Die bevindinge aangaande Spreuke 8:1-9:18 is teleurstellend, in die sin dat, waar aanvanklik gemeen is dat hier duidelike sprake kon wees van vroulikheid in die godsstruk, ‘n liggaamskritiese ontleding uitgewys het dat Vrou Wysheid bloot ‘n vroulike dimensie is van ‘n goddelike mag wat in meerdere mate as manlik verstaan is (vgl Venter 2006:143-188 vir detailanalise). Vrou Wysheid tree hier aan Jahwe se sy byna soos ‘n “kloon” van hom op, maar sy bly in wese gepersonifieerde manlike ideologie. Vrou Wysheid is die “diensmaagd” van die manlike waardes van Jahwe. Waar Jahwe wel as geboortegewer, vroedvrou en kinderoppasser uitgebeeld word, is daar ruimte vir ‘n waardering van ‘n godsstruk wat selfs die

6 “Embodied meanings of images cannot be easily dismissed even from passages that seem obviously metaphorical” (Eilberg-Schwartz 1994:71).

7 In ‘n reliëf in die tempel van Chon opgerig deur Ptolomeus II in Karnak (Egipte 246-221 v.C.) word hierdie verband treffend uitgebeeld. Die Faraon voer ‘n fertiliteitsrite uit voor die god Min. Die opgehefde hand en tegelyk erekte orgaan van die god demonstreer die verwantskap tussen die magssimbole hand en penis (vgl Schroer & Staubli 2001:165).

slaafse Vrou Wysheid te bowe gaan. Tog blyk die genderwaardes onderliggend aan Spreuke 8 en 9 die tipiese gehiërgiseerde man:vrou dualiteit te verteenwoordig. Die keuse van die vroulike gender in die uitbeelding van wysheid dra eerder 'n negatiewe boodskap, naamlik dat die vrou versorger is, en nie akteur nie, 'n "byspeler" wat manlike belange op die hart dra. Haar stem is geen vriend van vroulikheid nie. Die onderrig en leringe wat haar in die mond gelê word ondersteun 'n elitistiese, gehiërgiseerde wêreldbeeld wat nie gekarakteriseer kan word as besorgdheid oor vroulike waarde en waardigheid nie. Vrou Wysheid is 'n retoriese magsstrategie in diens van die manlike God. Gevolglik is die waarde van die godsstruk in terme van eko-billikheid beperk.

Hoewel die beskrywing van die skepping in Spreuke 8:22-31 nie intrinsieke waarde aan aarde en haar bewoners promoveer nie, is daar wel sprake van diversiteit en verwondering, hierdie keer verwondering vanaf Vrou Wysheid, en as sulks sou wysheid, die groot karaktertrek van die god van Spreuke, ook gesien kan word as dat dit verwondering en waardering inkorporeer.

En tog is daar nie werklik sprake van 'n viering van 'n onderlinge verbondenheid, aarde met 'n stem, 'n dinamiese ontwerp wat enigiets anders as die verlustiging van Vrou Wysheid of die verleidelikheid van Vrou Dwaasheid ondersteun, 'n sorg wat meer behels as die bemagtiging van Israel se jongmanne, of weerstand ter wille van die kosmiese diversiteit nie. Selfs die beskrywing van Cox (1982:156) van skepping as 'n kommunikasiegebeure waar God buite homself tree deur middel van Vrou Wysheid, ondersteun bloot die patriargie, aangesien vreugde te vinde is in die heil en voorspoed van die "sons of men".

6 JOB 38:1-42:6

Die gods karakter in Job 38:1-42:6 staan opvallend in skrilte kontras met die godsmetafoor wat Job se vriende en Job self in die narratiewe gedeeltes van die boek aanhang. Die ideologie voortvloeiend uit die liggaamsbeeld waarmee God hier geïnkarnear word kontrasteer baie duidelik met die ideologie onderliggend aan ander kosmologieë soos reeds bespreek (vgl Venter 2006:189-246 vir detailanalise). Eensydige en uitsluitende manlikheid is oënskynlik uit die godsstruk geweer by wyse van 'n veelkantige gods karakter wat vanuit die stormwind praat. God kom hier in die

godsredes baie duideliker in aanraking met sy “vroulikheid”, hy omhels dit.

‘n Paar illustratiewe voorbeelde bevestig God se “andersheid” in terme van gender soos ons hom tot dusver leer ken het. In Job 38:8-11 met die geboorte van die see word God gemetaforiseer as ‘n vroedvrou wat die geboorteproses sorgvuldig oorsien en begelei soos ‘n ma ‘n baba versorg en ook hierdie chaosmag (tipies aan vroulikheid) soos ‘n wyse ouer dissipliner en inperk. God in sy moederlike versorgingsrol kom later weer na vore in sy versorging van die kraaikuikens, waar hy as vroedvrou optree vir die wildsbokke en die verlustiging in die “roekelose” kind, die volstruis wat op die ewekansigheid en willekeurigheid van die lewe floreer. Diere en voëls, objekte van die versorging en bemagtiging van “vrou”-Jahwe, word subjekte in eie reg, teenoorgesteld aan die geykte posisie van die vrou in ou Israel. In Job 38:12-15 ontmoet ons God verrassend as ‘n huisvrou wat vroegoggend die goddeloses verwyder soos krummels uit ‘n tafeldoek uitgeskud word. En in die tweede godsrede staan God self verwonderend, en verwondbaar blootgestel en uitgelewer voor sy eie skepsels, die ontembare seekoei en krokodil. Die magtige Jahwe lyk vir ‘n oomblik weerloos en verleë, in die woorde van Athalya Brenner (1981:135): “...the divine self-portrait is much less assured or unified than we might have supposed”. Die geprojekteerde godsstruk in die godsredes metaforiseer ‘n god wat nie alleen willekeurigheid geskep het en toelaat nie, maar self verlustiging vind in die ewekansigheid waarin die skeppingsentiteite floreer. Die gedifferensieerde eenheid wat die kosmos in Job karakteriseer (Bechtel 1995:223-237) eggo Leder (1990:159) se universele onderlinge verbondenheid, ‘n wêreld van interafhanklikheid en onderlinge sorg, ‘n toneel waarin skeppingsentiteite nie gekarakteriseer word deur onderdanigheid, submissiwiteit en bruikbaarheid (soos so eie aan die kosmogonie van Genesis 1) nie. Die godsstruk by name verteenwoordig interaktiwiteit, relasionaliteit en diversiteit, diversiteit selfs in terme van mag en beheer oor die geskaphede of in Leder se woorde, egte empatie, wedersydse inkorporasie en ‘n diepe gemeenskap tussen Skepper en geskapene. Waar Jahwe vir ‘n wyle sy “vroulike” kant vertoon, beweeg op die gender-kontinuum, daar kom die aarde en aardlinge tot hulle reg. Aarde en haar komponente praat, sing, jubel, hoor, waarsku, kondig aan, roep, luister, lag, snork en soebat met ‘n eie stem. Onder “vrou”-Jahwe se hand gedy die aarde van lewe en

óók Jahwe soos hierdie twee subjekte mekaar konstitueer, en dit ironies sonder die mens se teenwoordigheid. Die nie-antroposentrisme van die godsredes is opvallend. Die *Earth Bible* se beginsels van eko-billikheid teenoor die subjek aarde, naamlik intrinsieke waarde, onderlinge verbondenheid, stem, doel, wedersydse voorgdyskap en weerstand word treffend in die godsredes gekonkretiseer in die afwesigheid van ‘n eensydige godspatriarg.

En tog is daar ook kritiese stemme teen die God van die godsredes, naamlik dat die gods karakter nie so onskuldig blyk te wees nie. Dit is ook duidelik dat die gods karakter op ‘n besondere manlike wyse die mindere man Job op sy plek wil sit. Die verskyning uit die stormwind uit, die bombardering van arme Job met ‘n byna eindelose salvo retoriese vrae, die openlike uitdaging om sy lendene te omgord vir ‘n stoeigeveg soos dit manne betaam (Job 38:3) en die uiteindelijke raaisel van die interpretasie van Job se reaksie (Job 42) – buig voor God (tradisionele standpunt) of moed opgee met God? (vgl Clines 2005) – , laat vrae ontstaan oor Jahwe se “andersheid” hier (vgl weer Brenner 1981:135: “...the divine self-portrait is much less assured or unified than we might have supposed”). Neem God nie maar net ‘n vroulike rol so nou en dan aan om te beïndruk met sy manlikheid nie? Is hy so volmaak man dat hy ook met gemak “vrou” kan wees as hy wil? Die gods karakter van die godsredes behoort in ‘n opvolgstudie⁸ weer indringend bekyk te word. Of God nou suiwer is of dalk nie so onskuldig in sy “vrouwees” nie, verander egter nie aan die tese van hierdie studie nie, naamlik dat waar daar meer (stereotipe, toegegee) vroulike waardes teenwoordig is, daar word meer en ryker lewe vir die aarde ontsluit.

7 KONKLUSIE EN TOEKOMSBLIK

Waardes wat vroulikheid inkorporeer, spesifiek in die daarstel van ‘n gods konstruk, lei tot ‘n billiker houding teenoor die aarde. Waardes wat aanleiding gee tot ‘n manlike gods konstruk, of die metaforisering van ‘n god as ongebreideld en uitsluitlik manlik, lei tot ‘n houding van miskenning en vernietiging van die aarde. Dit is

8 Dit mag blyk dat die opgewondenheid oor “vrou”- Jahwe in Job se godsredes prematuur is nes die geval met Vrou Wysheid in Spreuke 8-9 en dit toe later blyk sy dien eintlik maar patriargale waardes.

die bevinding van die liggaamskritiese ondersoek van vier bekende en belangrike Bybelse kosmologiese tekste.

Dit was die verklaarde oogmerk van hierdie studie om genderkonstrukte wat as alternatief vir die patriargale liggaams-ideologie kan dien, na te speur en terug te vind in die godsstrukture van die geselekteerde skeppingstekste. Die vernietigende uitwerking van eensydige oorheersende manlikheid, ook in die godsimbole van die samelewing, op die aarde en haar bewoners, en die fundering van sodanige manlike godsimbole in Bybelse kosmologieë, het dit noodsaaklik gemaak dat die godskarakter van die Ou Testament nie langer “sagkens” behandel moes word nie, maar in diepte as liggaamlik gebaseerde konstruk ontbloot moes word. Die skep van nuwe simbole en metafore, ook godsmetafore, is noodsaaklik vir die daarstel van regverdiger kultuurpatrone.

In die geformuleerde tema van “vroulikheid by die skeppergod” is die moontlikheid vervat dat in die Bybelse godsstrukture self daar sprake mag wees van ‘n vroulikheid by die skeppergod wat tevore nie raakgesien is nie. Daar moes egter deeglik rekening gehou word met die tradisionele dualismes van die Westerse samelewing, veral sover dit die hiërargisering van manlikheid en vroulikheid aangaan, ten einde te voorkom dat daar eenvoudig magsoosisies geruil word in die skep van of vind van nuwe diensdoenende simbole. Sou hierdie studie byvoorbeeld bevind het dat die godskarakter (in die gedaante van Vrou Wysheid) van Spreuke 8 en 9 beslis en volledig vrou is, sou die risiko bestaan dat god as ‘n sosiale magsmeganisme eenvoudig in ‘n nuwe gedaante bly voortbestaan, en daar weereens geen ruimte vir die medesubjektiviteit van aarde en haar bewoners gevind kan word nie. Daarom was die oogmerk om die moontlikheid te ondersoek dat in die skeppingstekste ‘n liggaamsideologie figureer waarin gender as kontinuum gesien word, en waarin die dinamika van genderkonstrukte as wedersyds opbouend en konstituerend funksioneer eerder as uitsluitend of polariserend.

Gender gesien as kontinuum eerder as wedersyds uitsluitende polariteit is ‘n uiters noodsaaklike paradigma vir die bevordering van waardes wat tot billike behandeling van mans, vroue en die aarde kan lei. Dit is eenvoudig ‘n werklikheid dat die mensdom bestaan uit mense wat manlikheids- en vroulikheidswaardes verskillend en divers akkommodeer. Dit mag selfs moontlik ‘n

gevolg van die eeuelange ewolusionêre prosesse wees dat ‘n groter wordende deel van die wêreld se bevolking ‘n vermenging van manlikheid en vroulikheid vertoon wat iewers op die kontinuum gevind word, om nie eers te praat van persone waarin selfs liggaamstrekke die toegekende genderkategorie weerspreek nie⁹.

In die geval van Genesis 1, Psalm 74 en Spreuke 8-9 blyk die manlike personifikasie van die gods karakter die resultaat te wees van ‘n gemeenskap se ideologie wat manlikheid vergoddelik. ‘n Verwonderingsmoment in Genesis 1:31, tekenend van wedersydse inkorporasie, verteenwoordig ‘n welkome uitsondering. By die godsredes in Job hoor ons egter nuwe klanke waarin daar sprake is van ‘n wedersydse erkenning en konstituering tussen die hoofrolspelers Jahwe en Aarde en ‘n radikale interafhanklikheid en komplementariteit tussen manlikheid en vroulikheid, al mag die gods karakter hier na verdere ondersoek dalk nie so onskuldig blyk te wees nie. Daaruit blyk duidelik ‘n groter billikheid ten opsigte van die aarde en haar komponente. Dit lê dan ook die grondslag vir ruimer en ryker konstruksies van godsimbole en kosmologieë.

Die vraag is of sodanige simbole noodwendig personifikasies behoort te wees, want personifikasie wat so integraal deel is van menslike konseptualisasie word byna vanselfsprekend polities gelaai, by name met gender-politiek. Du Toit (2005b:221) pleit vir “a women’s world presided over by a goddess or goddesses and given life through female communities of resistance...”. Dit is egter te betwyfel of die vervanging van een soort (gender) magsmeganisme met ‘n ander die ideaal van harmonie en eko-billikheid sal dien. Dit mag dalk vanuit vroulike hoek gesien ‘n einde bring aan manlike oorheersing en patriargie, maar terselfertyd belangrike ander, manlike waardes wat net so noodsaaklik is vir die onderlinge verbondenheid en interafhanklikheid van die kosmos se entiteite in die slag laat bly. Die woorde van Aldo Leopold in hierdie verband is veelseggend: “Only the mountains have lived long enough to listen objectively to the howl of the wolf” (Ahlers 1990:433). Ten minste weet die berg dat predasie, waaraan aggressie en geweld onderliggend is (stereotipe manlikheid), deel vorm van die

9 ‘n Interessante parallel word in die diereryk gevind waar agv die stres van oorbevolking sommige spesies “homoseksueel” georiënteerd raak om voortplanting te beperk.

interafhanklikheid en wedersydse sorg ingebou in die skepping, soos wat Job ook dít moes ontdek in die godsredes.

'n Wegbeweeg van “god” as eendimensionele persoon bestaan wel. Drie geleerdes skryf stimulerend oor “god” vanuit 'n panenteïstiese perspektief (McFague 1988:671-673; Du Toit 2005a:39-40; Ruether 2005:308) waar die ganse werkliheid 'n uitdrukking is van die wese van God self en waar gender-hiërargieë gerelativeer word. Hierdie goddelike matriks is alomteenwoordig lewegewend, in die woorde van Ruether (2005:308): “...this life-giving matrix is pan-en-theist, or immanently transcendent and transcendently immanent”. Ook Leder (1990:158,159) sluit wesenlik hierby aan dat die mens deel is van so 'n “matriks”, een liggaam vorm met die wêreld, as ekstatische en resessiewe wese. Ons universele onderlinge verbondenheid word uitgeleef in deernis, wederkerige inkorporasie en gemeenskap met ons omringende werklikheid. Dit is duidelik dat daar nog baie diep en kreatief nagedink sal moet word oor “god”.

Verdere navorsing is nodig om die godskonstrukte van die Bybel in terme van 'n beliggamde realisme te ontleed. Dit geld veral ander skeppingstekste of tekste wat kosmologiese trekke vertoon, soos Psalm 8, Psalm 104, ensovoorts. Liggaamskritiese studies van veral die profetiese literatuur sou die kragtige vroulike metaforiserings van God daarin vervat, soos die metafoer van God as moeder in Jesaja 66:13, kon meet in terme van die gestelde noodsaak aan ekobilike simbole. Ook genderstereotipering, naamlik “tipies man” en “tipies vrou” waaraan ook hierdie studie nie heeltemal kon ontsnap nie, moet onder die loep geneem word. Voorts behoort verdere navorsing gedoen te word aangaande die uitwerking van ewolusionêre prosesse op godsdienste en die daarstel van godsstrukture.

Literatuurverwysings

- Ahlers, J 1990. Thinking Like a Mountain: Towards a Sensible Land Ethic. *Christian Century* 107 (14), 433-434. <http://0-web5.silverplatter.com.raulib.rau.ac.za/webspirs>. Toegang 12 Mei 2006.
- Berry, T 1996. Ethics and Theology. Paper delivered at the Harvard Seminar on Environmental Values 9 April 1996. <http://ecoethics.net/ops/eth & ecol.htm>. Toegang 26 Maart 2005.
- Brenner, A 1981. God's answer to Job. *Vetus Testamentum* 31, 129-137.
- , 1997. *The Intercourse of Knowledge*. Leiden: Brill.

- Carroll, R P 1997. *Wolf in the Sheepfold: The Bible as Problematic for Theology*. Londen: SCM Press.
- Clines, D J A 2005. Job's God: A Surfeit of Theologies. Referaat gelewer by die internasionale byeenkoms van die SBL, Singapore, 26 Junie – 1 Julie 2005.
- Cox, D 1982. *Proverbs with an Introduction to the Sapiential Books*. Wilmington, Delaware: Michael Glazier.
- Du Toit, H L 2005a. 'n Kort Filosofiese Besinning oor Waarheid in die tyd van aardverwarming en die Godin. *Diskoers* 33(2), 35-40.
- , 2005b. *The Making and Unmaking of the Feminine Self*. D Litt et Phil-proefskrif, Universiteit van Johannesburg.
- Eilberg-Schwartz, H 1994. *God's Phallus and Other problems for Men and Monotheism*. Boston: Beacon.
- Eyler, A E, Cole, S, Wright, K & Written, T M 2006. The Nine point Gender Continuum: Results from the University of Michigan Medical Center Comprehensive Gender Services Program Lingitudinal Transgender Research Project. <http://www.symposium.com/ijt/hbigda/vancouver/eyler2.htm>. Toegang 2 November 2006.
- Gerstenberger, ES 1996. *Yahweh the Patriarch: Ancient Images of God and Feminist Theology*. Minneapolis: Fortress.
- Habel, N (ed) 2000. *Introducing the Earth Bible: Readings from the Perspective of Earth*. Sheffield: Sheffield Academic Press (The Earth Bible 1).
- Isherwood, L (ed) 2000. *The Good News of the Body: Sexual Theology and Feminism*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Isherwood, L & Stuart, E 1998. *Introducing Body Theology*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Kinsey, A C, Pomeroy, W B & Martin, C E 1948. *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia: WB Saunders.
- Lakoff, G & Johnson, M 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Leder, D 1990. *The Absent Body*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lerner, G 1986. *The Creation of Patriarchy*. Oxford: Oxford University Press.
- Malul, M 2002. *Knowledge, Control and Sex. Studies in Biblical Thought, Culture and Worldview*. Tel Aviv/Jaffa: Archaeological Center Publication.
- McFague, S 1988. The World as God's Body. *Christian Century* 105, 671-673.
- Robbins, VK 1996. *Exploring the Texture of Texts: a Guide to Socio-rhetorical Interpretation*. Valley Forge: Trinity Press International.
- Ruether, RR 2005. *Goddesses and the Divine Feminine: A Western Religious History*. Berkeley, California. University of California Press.
- Schroer, S & Staubli, T 2001. *Body Symbolism in the Bible*. Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press.

- Simkins, RA 1994. *Creator and Creation: Nature in the Worldview of Ancient Israel*. Massachusetts: Hendrickson.
- Venter, P P 2006. *Vroulikheid by die Skeppergod? 'n Liggaamskritiese ontleding van geselekteerde skeppingstekste in die Ou Testament*. D Litt et Phil-proefskrif, Universiteit van Johannesburg.
- Viviers, H 2003. Die waarom en waartoe van rabbi Akiba se allegoriese verstaan van Hooglied. *Verbum et Ecclesia* 24(2), 623-635.
- , 2004. 'n Eko-billike Beoordeling van Psalm 148. *Hervormde Teologiese Studies* 60(3), 815-830.
- , 2005. The Body and Lady Wisdom (Proverbs 1-9). *Old Testament Essays* 18(3), 879-890.
- , 2006. God en Mens: Wie Skep Wie? Professorale Intreerede, Universiteit van Johannesburg, 11 Oktober 2006.
- Vorster, J N 2002. A Rhetoric of the Body, Praxis and Wisdom. Lesing gelewer tydens OTWSA-kongres, Stellenbosch.
- Walworth, J & Kammerer, M 2005. Diagram of Sex and Gender. <http://www.gender.sanity.com/diagram.shtml>. Toegang 2 November 2006.